

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «МАРУСЯ»

Анотація. У статті досліджуються особливості творення літературно-художніх антропонімів з роману «Маруся» Василя Шкляра. Подається опис найменувань літературних героїв, визначаються їх конотації, функціонально-стилістичне навантаження, виражальні можливості.

Ключові слова: антропонімікон, антропосистема, апелятив, літературно-художній антропонім, ім'я-символ, конотації, промовисте ім'я,

Василь Шкляр – знаний український письменник, автор багатьох прозових книжок, серед яких найвідоміші «Ключ» (1999), «Елементал» (2001), «Кров кажана» (2003), «Залишенець. Чорний ворон» (2009). 2014 р. вийшов друком його новий роман «Маруся», героєм якого стала Олександра Соколовська, що увійшла в українську історію як ватажок українського повстанського загону під іменем Маруся.

Актуальність цієї публікації зумовлена посиленою увагою новітньої науки до документалістики, органічної складовою якої є поглиблений інтерес до засобів відтворення в ній образів реальних історичних постатей, у тому числі через вивчення особливостей називання персонажів.

У романі «Маруся» висвітлено одну з найдраматичніших сторінок нашої історії – повстанську боротьбу українського народу проти окупаційної влади у 1920-х роках. В. Шкляр використовує у своєму романі документальні свідчення тих, хто особисто знав Олександру Соколовську [5].

Об'єктом нашого дослідження вже був роман В. Шкляра «Чорний Ворон», де ми дослідили промовисті літературно-художні антропоніми [2].

Дослідженням назв літературних героїв сучасних авторів присвячено багато праць науковців: Ю. Карпенко, Л. Белей, Г. Лукаш, Т. Гриценко, Л. Масенко, М. Мельник та ін.

Наша мета – дослідити антропонімікон роману «Маруся». У процесі дослідження ми виконували такі завдання: з'ясували особливості творення літературно-художніх антропонімів, виявляли їх конотації в біографічному творі В. Шкляра.

Як і роман «Чорний Ворон», роман «Маруся» названий іменем головного героя.

Назви романів входять до складу художніх власних назв, стають центром ономастичного простору твору. За словами Ю. Карпенка: «Назва акумулює в собі художній задум, ідейний зміст твору, становить його візитну картку. Якщо шукати у творі найважливіше слово чи словосполучення, то ним, безперечно, треба визнати назву твору» [6, с. 29].

«На чолі твору, як командир, стає той його елемент, що виявляється найістотнішим» [6, с. 36].

Власне ім'я персонажа стало знаком авторського виділення.

Важливим елементом портретної характеристики в художньому тексті, як зазначає Артем Галич, є ім'я. Тим паче, якщо головний герой добиває його сам. А Маруся сама вибрала собі ім'я. Значно зростає вага імені в документальному творі, оскільки ми маємо справу з реальною людиною. Це, у свою чергу, допомагає більш повно відтворити її образ [4]. Пізніше Маруся так пояснить Миронові Гірняку свій вибір імені, після того як стала очільницею повстанського загону: «Віднині називайте мене Марусею! – Чому Маруся? – спитав Мирон. – Вам не подобається? – Ім'я красиве, а що в ньому? – Це найупертіше жіноче ім'я, – сказала вона. – Ви вперта? – Ні, я непокірна» [9, с. 89].

За словником імен Л. Скрипник та Н. Дзятківської дізнаємося, що Маруся (Марія, Маріанна) означає «та, що чинить спротив, відмовляється, заперечує», може мати ще одне значення – «бути гірким – гірка», а також «кохана, бажана» [7, с. 158]. У словнику українських імен І. Трійняка, крім значення «непокірна», знаходимо ще й «вперта» [8, с. 212].

Ім'я Маруся неодноразово для своїх героїнь вибирали українські письменники. Воно ставало назвою багатьох їх творів: повість «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка, історична драма «Маруся Богуславка» Нечуя-Левицького, роман «Маруся Богуславка» Івана Багряного, п'єса «Маруся Верховинка» Августина Волошина, історичний роман у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко.

У думі «Маруся Богуславка» – перлині українського епосу – знайшли своє відображення високі патріотичні почуття, глибока віра народу в своє визволення від турецького іга. У романі В. Шкляра такі самі мотиви. Тому можна вважати, що ім'я Маруся – ім'я-символ, характеристичний та оцінний потенціал якого уже сформованим запозичується з давніших літературних творів. Такі імена-символи, як зазначає Л. Белей, є «похідними одиницями, мають стале, закріплене онімічне значення, що ґрунтується на характеристично-експресивному потенціалі твірному, первинного ЛХА» [1, с. 86].

Вибираючи собі ім'я, героїня вдивлялася в його етимологію, тому у творі літературно-художній антропонім (надалі ЛХА) Маруся виконує не номінативну, а характеристичну функцію. Автор намагається створити об'ємний поліфонічний портрет головної героїні. Він вдається до показу Марусі очима різних людей – членів родини, коханого, бійців, ворогів [4]. Таким чином, ім'я головної героїні здатне убирати в себе множинність змістів, наповнюючи їх додатковою символікою.

Головна героїня чинить опір окупаційним військам. З тексту роману дізнаємося, що після загибелі братів Саша продовжує їх справу. Козаки самі сказали, що «нехай Соколовська отаманує. Вона назвала себе Марусею» [9, с. 7]. Вона «ступила на гостру, як бритва, стежку братів» [9, с. 84]. Маруся була надзвичайно сміливою, адже часом сама ходила в розвідку. Про неї ходили різні чутки: одні називали її характерницею («Гомоніли також, що Маруся характерниця, тому її не бере куля» [9, с. 167]), інші називали чорнокнижницею («Ходила чутка, що Маруся чорнокнижниця, що вона знає магію давніх волхвів, справляє їхні відунські обряди, через те володіє такою чудодійною силою, якої не має жодна відьма. Але так казав той, хто не знав, що це дитя виросло в церкві й було ближче до Бога, ніж інші» [9, с. 167 – 168]).

Маруся буде коханою і бажаною для Мирона Гірняка. Сповнений почуттями поручник милується дівчиною: «Тільки молоде весняне сонце могло подарувати таку золоту косу. І веснянки, і родимку над кутиком вуст, і магічний блиск очей. Не чаклунський, а синьо-гарячий тривожний блиск» [9, с. 36]. Для нього вона була Євою, «яка ще не вкусила забороненого плоду».

Дивує, як у цій молодій дівчині може уживатися дві іпостасі – чутлива жінка й воїн, що у своїй зв'язі й умінні не поступається іншим воякам горбулівської сотні [4].

За православною традицією ім'я Марія (Маруся) перекладають як «пані». Брат Лесик звертає увагу насамперед на інтелігентність сестри Олександри, що, можливо, передалася їй від матері, яка походила з польського дворянського роду Квасніцьких. «Ядвіга милувалася аристократичними манерами дочки... Але їй подобалося, як Сашуня їсть, як рівно тримає спину й голову, не горблячись над тарілкою, як делікатно п'є чай, і Ядвіга думала, що доця таки взяла щось і від неї, уродженої шляхтянки Ядвіги Квасніцької, хоча вона давно стала Явдохою» [9, с. 191]. Тут і культура споживання їжі, і літературна вимова, і вміння зі смаком одягатися, а головне – освіченість дівчини, адже вона – майбутня вчителька («Сашуня взагалі була у них панією, їла тільки з ножем і виделкою... Вона й розмовляла грамотніше за всіх... Атож, ви подивіться на цю панну в лисячій шубці, з-під якої стікає зелена шовкова сукня аж до блискучих черевичків» [9, с. 25]).

Справжнє ім'я героїні Олександра теж промовисте. За словником імен Л. Скрипник і Н. Дзятківської, ім'я Олександра походить від чоловічого імені Олександр, що в перекладі з грецької мови означає «мужній оборонець; захисник людей» [7, с. 84]. Олександра Соколовська стала таким мужнім захисником. Пор.: «Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! — червоний илик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла» [9, с. 61]. «Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків...» [9, с. 62].

Такою мужньою її сприймає простий люд Києва. Вона постає перед киянами, перед італійцем Флоріаном Лівую як національна героїня, така собі українська Жанна Д'арк. Так Маруся отримує ще одне ім'я, яким називає її народ («Це Орлеанська Діва, що колись також повстала проти загарбників, та була спалена на кострищі за відьомство і... носіння чоловічого одягу» [9, с. 180]).

Іноді козаки називали Марусю **Сама** («ад'ютант Самої»), що вказує на високий ранг.

Як у романі «Чорний Ворон», так і у романі «Маруся» автор використовує символічні образи птахів. Прізвище Соколовська частково теж розкриває свій первинний зміст. Старий Соколовський називає свою доньку «жовторотим пташеням, яке невідь у кого вдалося», почувши агітаційні промови Саші. А сокіл, як відомо, – «хижий птах родини соколиних», а в переносному значенні так кажуть про «юнака або чоловіка, який відзначається красою, сміливістю, молодечтвом» [3, с. 1353]. Саша була вродлива, смілива і юна. Вона виконувала чоловічу роботу.

Навіть не саме значення прізвища, а те, кому воно належало, зіграло роль. Після загибелі трьох братів Соколовських люди вибирають Марусю отаманом. Маруся розповідає: «До того ж прізвище Соколовських для них стало гаслом. Тому довго не думали: немає Соколовського, то хай Соколовська буде» [9, с. 88].

ЛХА Шуліка теж має стосунок до птахів. Шуліка – «великий хижий птах родини яструбиних з довгими крилами і загнутим дзьобом» [3, с. 1634]. Зі сторінок роману дізнаємося, що отаман Шуліка, як птах, «примостився на розсосі старого ясена... і цілився у чисте поле» [9, с. 16]. Довгі крила має не тільки Шуліка, а і його загін («Загін Шуліки подовжив праве крило їхнього куреня, й вони пішли в наступ» [9, с. 19]).

Ціла низка прізвищ повстанців – назви птахів (орнітоніми): отаман Голуб, ад'ютант Зозуля, Іван Горобей.

Доповнюють і розкривають образ головної героїні всі інші персонажі. Хоч роман названий іменем головної героїні, та значний відсоток інформації в ньому належить галицькому поручнику Миронові Гірняку. Ім'я і прізвище героя теж промовисті. Мирон, за словником імен Л. Скрипник та

Н. Дзятківської, – «той, хто пахне миром» [7, с. 78]. Прізвище Гірняк походить від апелювання *гора*. Мирон був кременний, сильний, його «міцний організм подолав смертельну недугу». У Марусиних снах він «стоїть на найвищій скелі».

Отаманом «куренья смерті» був *Лесик* – брат Марусі. Автор пише, що з «*Лесика став Олексою – отаманом Олексою Соколовським*» [9, с. 26]. Ім'я Олекса в перекладі з грецької означає «захисник» ([7, с. 85]), воно теж є промовистим. Олекса зібрав загін, щоб відітнути поміщику Вержбицькому і захистити інших від «дурного пана». У романі фігурує ще один ЛХА, що належить цьому героєві – Кривавий Оселедець («...із своєї шапки звисав аж до пояса широкий червоний шлик, через якого большевики прозвуть отамана *Кривавий Оселедець*» [9, с. 27]). Таку назву герой отримав не тільки через червоний шлик, але й за криваві розправи з «вільними козаками» та іншими ворогами.

Багато найменувань персонажів є характеристичними. Автор сам дає підказку їх тлумачень у тексті роману. В. Шкляр полюбляє присвоювати персонажам назви, як зазначає Л. Белей, «з виразною експресією (від гумору – до гротеску)» [1, с. 55]. Такі назви були досить поширені серед запорозьких козаків.

Перелік назв козаків горбулівської сотні це підтверджує: *Пилип Золотаренко, Семен Гарманчук, Іван Горобей, Оверко Лапай, Льодзьо Лінка, Санько Кулібаба, Петрусь Зозуля, Ничипір Круподеря, Матей Мазур, Тиміш Олексієнко на прізвисько Корч, Родіон Тимошенко*.

До розшифрування багатьох ЛХА автор сам дає підказку в тексті роману. Напр.:

Саків Галдун («*Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба...*» [9, с. 62]). Насправді прізвище топонімичного походження, але Шкляру цього недостатньо. І автор підкреслює, що прізвище характеризує героя за манерою говорити. Галдикати – «вести пусті балачки; говорити про що-небудь незначне, несерйозне» [3, с. 218].

Микита Шульга («*Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого москаля робив два неживих*» [9, с. 63]). Як бачимо, промовляє прізвище й ім'я. Напрошуються асоціації з билинним богатирем Микитою, адже автор пише, що він був «великий, як копиця». Значення імені теж розкривається, бо в перекладі з грецької мови ім'я Микита означає «перемагаю» [7, с. 77]. Шульга – ліворукий, що також підтверджує текст.

Степан Помпа («*То Степан Помпа, не злізаючи з коня, «помпував» червоних уже олов'яним дощем*» [9, с. 65]). Помпа (насос) – «механізм для перекачування рідини, газу» [3, с. 1043], а Степан

перекачує кулі на ворогів, при чому робить це помпезно.

У Шкляра навіть назва *Горошко* викликає посмішку. Прізвище належить дідові, який колись давно служив у війську, напевно, ще за царя Гороха. Але не прізвище привертає увагу, а апелювання назва «права рука царя», яку сам герой і придумав («*Дід Горошко, котрий теж колись служив в армії і був там, хвалився, правою рукою царя*» [9, с. 40], «*Кумедну штуку побачив Дмитро на подвір'ї діда Горошка: «права рука царя» зв'язав налігачем двох п'яних кацапчуків і провадив з ними виховну годину*» [9, с. 42] «*Перед маршем Маруся сама подарувала Юхимові Горошку (онукові «правої руки царя»... нові ялові чоботи*» [9, с. 178]).

Пасічник Глухенький («*За якоюсь химерною примхою долі пасічник Глухенький був глухонімий, і це, як казав П'ята, непогана, як на теперішні часи, познака для чоловіка, в якого можна заховатися від людського ока*» [9, с. 236]).

Прізвища та прізвиська отаманів повстанців не відрізняються від назв козаків горбулівської сотні: *Ангел, Бугай, Голуб, Лихо, П'ята, Філон, Шум*.

Деякі з них автор коментує. Напр.:

Отаман Ангел («*Я бачила Ангела. З крилами? Ні, замість крил у нього була рушниця. Я бачила отамана Ангела. Він з лівого берега Дніпра перескочив на правий. Справді красивий, як ангел*» [9, с. 96]). Виявляється, що реально був такий отаман зі справжнім прізвиськом Ангел. В. Шкляр трохи додав до образу надприродних можливостей.

Отаман Зелений (справжнє прізвище Данило Терпило) («*Що ж ти хоч – тримає під своєю рукою цілу дивізію. Мудрий, як змія*» [9, с. 163]). Назва утворилася не за кольором, а за асоціацією з мудрою змією, а вона – зеленого кольору.

Отаман Василь Дяков, якого Данило Терпило (отаман Зелений) привіз з Росії боротися з більшовиками. Чекісти вбили його дружину і дитину, а «*Дяков зробився таким жорстоким, що його каральні операції наводили жах навіть на своїх*» [9, с. 169]. Здавалося б, людина з таким прізвиськом і зброї не мала би брати до рук.

Іронічно змальовує автор сотника Божка, поєднуючи святе з грішним. Кияни і козаки бачили, «як над його лискучою головою здіймалася хмарка пари», ніби утворювався ореол святості. А далі автор каже, що «у сотника Божка були найкругліші очі, тобто одне око, бо на другому чорніла шкряяна пов'язка, у нього найдужче закардзюбився ніс, і від того Божкове лице здавалося хижим, як у лисого чорта» [9, с. 137].

З назвами військових галицьких бригад автор не експериментує, не дає підказки для їх тлумачення. Це звичайні антропоніми, що характерні для Західної України. Серед них – традиційні імена та прізвища галичан-українців з можливими регіональними особливостями: *Осип Станімір* (сотник), *Антін Кравс* (генерал), *Михась Проців*, *Петро Гультайчук*, *Данило Бізани*, *Микола Підгір-*

ний, Антін Тарнавський (поручник), отаман Виметаль, поручники Чехович та Онишкевич, Зеник Жижка, Денис Собечко, Василь Гречаник (хорунжий).

Очима Марусі автор змальовує образ Петлюри, привертає увагу до значення його прізвища. Всі називали Петлюру Головним Отаманом, тому Маруся уявляла його великим, кремезним, навіть жорстоким, на що вказувало прізвище, яке походить від слова петля. Але насправді, «Петлюра її трішки розчарував. Вона уявляла його грізним вождем-воєюю (бо саме слово Петлюра дихало гнівом), а Головний Отаман виявився майже цивільним чоловіком» [9, с. 78].

Досить поширеним серед здрібніло пестливих ЛХА з мінімальним рівнем експресії є іменні варіанти, утворені за допомогою мономорфемних суфіксів суб'єктивної оцінки типу *Марусенька, Лесик, Сашуня, Степанцьо, Климцьо, Петрусь, Марилька*.

Серед ЛХА «табору ворогів» фіксуємо також багато характеристичних назв. Більшість із них вказують на приналежність до певної антропосистеми: російської (командир *Аралов, Ананьєв*, командир *Мозолін*, волосний воєнком *Щегловітов*, голова міської управи *Рябцев*), генерал *Бредов*, генерал *Мамонтов*, комендант табору *Осликовський*; єврейської (*Боря Теслер, Яків Гохват, «Були*

*це люди вперті й лукаві, іноді задурманені большевицькою блекотою, іноді одержимі, але завжди ворожі до української самостійності. Завелася якась нова порода активістів на чолі з Мойсеєм Токарським, а біля них постійно крутилася і нова порода жінок – Соня Портной (саме так – не Портная, а Соня Портной), Роза Шейнблат, Клара Вера, Піпка Цімерман» [9, с. 28]. Чекистка Аза з агентурним прізвиськом *Амазонка*.*

Розповідаючи про події майже сторічної давності, автор ні разу не називає героїв за іменем по батькові: або ім'я, або ім'я та прізвище, або прізвисько. Радянська система внесла свої корективи, тому персонажі 60 – 80-их років уже мають тричленну форму називання: *Євген Васильович Соколовський, Ліза Євгенівна Соколовська*, а також двочленну (ім'я + ім'я по батькові): *Іван Іванович*.

Як бачимо, В. Шкляр вдало та доречно добирає назви своїм персонажам. Серед дослідженого матеріалу маємо антропоніми, що вирізняються «конкретною стилістичною значущістю: соціальною, національно-регіональною, часовою, інформаційно-оцінною». Добротним матеріалом для назв героїв роману послужили реальні антропоніми, які в тексті отримали відповідне семантичне навантаження, а вдалі авторські характеристики допомогли розкрити їх інформаційний заряд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. / Л. О. Белей. – Ужгород : Патент, 1995. – 120 с.
2. Вегеш Анастасія Роль промовистих літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» / Анастасія Вегеш // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. Випуск 17. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. – С. 14-19.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Галич Артем Поліфонічність портрета Марусі в однойменному романі В. Шкляра [Електронний ресурс] / Артем Галич. – Режим доступу: <http://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/170/170#.VxctCdSLTcs>
5. Гонський В. Час воїнів. Олександра Соколовська — отаман Маруся [Електронний ресурс] / В. Гонський. — Режим доступу : // <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/26/18551/>
6. Карпенко Ю. О. Назва твору як об'єкт ономастики (Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана) / Ю. А. Карпенко // Літературна ономастика: зб. статей. – Одеса: Астропринт, 2008. – С. 29 – 37.
7. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська / [ред. В. М. Русанівський]. – 3-тє вид., випр. – К.: Наукова думка, 2005. – 335 с.
8. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
9. Шкляр В. Маруся : роман / В. Шкляр. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.

Anastasia Vehesh

Specifics of creation of the proper names of the literary heroes in the novel «Marusia» by Vasyl Shkliar

Summary. The article researches the specifics of creation of the proper names of the literary heroes in the novel «Marusia» by Vasyl Shkliar. It also gives a description of the names of the literary characters, analyses its connotations, functional and stylistic loading, expressive possibilities.

Key words: anthroponymicon, anthroposystem, appellative, proper name of the literary hero, symbolic name, connotations, nickname.

Одержано 10.02.2017 р.